

ERICH PRZYWARA SJ

1889 – 1972

Ett försök till sammanfattning av Thomas F. O'Mearas OP bok "Erich Przywara SJ. His Theology And His World" blandat med egna reflektioner och uppgifter från annan litteratur. Den i stort sett totala bristen på hänvisningar i denna sammanfattning ursäktas av att detta inte är ett akademiskt arbete utan ett försök att väcka intresse för en i Sverige ofta totalt förbisedd filosof och teolog. Thomas O'Mearas OP bok har verkligen inte varit lätt att sammanfatta på grund av ämnet, men framförallt för att O'Meara inte lyckats fånga en helhetsbild av Przywara, främst för att han velat få med mängder av detaljer som ofta upprepas i olika sammanhang.

Przywaras liv i korthet

Erich Przywara föddes i Katowitz i det då tyska Oberschlesien, idag Polen. Fadern var av polsk härkomst, modern av tysk. I hans hemtrakt möttes alltså Österrike, Ryssland och Tyskland, eller om man så vill öst och väst. I gymnasiet var han främst intresserad av musik. Musiken och kulturmöten skulle få avgörande betydelse i hans livsgärning.

1908 inträdde han i jesuitorden. Jesu sällskap var då förbjudet i Tyskland så han inträdde i novitiatet i Exaten i Holland. Orsaken till förbudet mot jesuitorden i Tyskland var Kulturkampen som Bismarck drev mot katolska kyrkan. Visserligen hade påven Leo XIII och kejsar Wilhelm I träffat en överenskommelse som successivt normaliserade katolska kyrkans verksamhet i Tyskland, men jesuitförbudet stod fast. Novitiatet pågick i två år varefter följde filosofistudier 1910-13 i Valkenburg i Holland. 1913-17 undervisade han i musik. Därefter följde fyra års teologistudier. 1920 prästvigdes han, men efter prästvigningen följde ytterligare teologistudier i Valkenburg som då var ett centrum för en slags filosofisk dialog mellan det moderna och det medeltida, mellan Kants och Thomas ab Aquinos filosofi samt mellan kyrka och kultur. Förutom Thomas studerade han Augustinus, John Henry Newman och karmelitisk spiritualitet. Han genomgick naturligtvis studier i nyskolastik, men nyskolastiken kom knappast att dominera hans livsgärning, tvärtom.

Efter alla år av teologiska studier var en akademisk karriär den mest naturliga vägen att gå, men jesuiterna var misstänkta i akademiska kretsar och helt nyligen tillåtna i Tyskland. Dessutom var de kyrkliga myndigheterna inte helt övertygade om att hans idéer lämpade sig för undervisning av prästkandidater. Istället sände provincialen i hans orden honom till München där han kom att ingå i redaktionen för jesuiternas tidskrift "Stimmen der Zeit" mellan 1922 och 1941. Tidskriften syftade till att vara en katolsk röst inom tysk filosofi, kultur och religion. I denna tidskrift kom han att publicera otaliga artiklar om tro, litteratur, konst, musik, filosofi, teologi, liturgi, kyrka... Han kom aldrig att tillhöra ett universitet eller undervisa i kurser på ett universitet. Hans inflytande blev trots det enormt genom böcker, artiklar, föreläsningar, symposier och seminarier.

Möjligen kan man säga att han vanligen sökte en syntes mellan olika filosofer, författare, teologer... som till exempel Edmund Husserl, Max Scheler, Sören Kierkegaard, Immanuel Kant, Thomas ab Aquino, Karl Barth, Leo Baeck, Martin Buber, Martin Heidegger, Friedrich Nietzsche... Syntesarbetet innehöll hård kritik, men samtidigt använde han sig av olika ståndpunkter för en syntes som syftade till att förstå den nutida situationen som enligt honom var katolska kyrkans utmaning. Det nutida, det moderna måste historiskt förstås och får inte bara avvisas vilket skulle leda till kyrkans isolering. Det var hans fasta övertygelse att den moderna kulturen rymmer en strävan efter det oändliga. Människan längtar av naturen, som Guds skapelse och inte helt fördärvad av synd, efter det oändliga och denna längtan och strävan måste kyrkan besvara och inte avvisa. Kyrkan måste förstå denna rörelse under alla yttre former som den tar sig i kulturen och svara på denna längtan.

Nazisterna såg i Przywara den främste och ledande katolske intellektuelle och stängde det hus i vilket han och andra jesuiter levde. Hans hälsa försämrades och dominikansystrarna i Speyer, där Edith Stein undervisat, tog hand om honom.

1941 började han dock predika och undervisa i München på kardinal Faulhabers uppmaning. Ämnet var framförallt "Vad är Gud?" Przywara kräver mod i krigets svåra tid, mod att söka en fullare sanning, mod att se att tillhörighet till Gud eller fördömelse är verkliga alternativ eftersom Kristus och Antikrist står ansikte mot ansikte. Det katolska svaret är människans oupphörliga underkastelse under Skaparen. Den kristne måste oupphörligt ge sig själv i ett objektiva tjänande av Gud, man får inte dra sig tillbaka. Ingen får idealisera det förflutna eller det nutida. Båda ståndpunkterna är reaktionära enligt Przywara.

Krigsslutet 1945 och tiden därefter syntes vara det kristna Europas slutliga kollaps, men detta verkar inte ha bekymrat Przywara. Förstörelsen leder till Advent. München var sönderbombat, men däri såg Przywara att den ende och verkliga Guden åter kunde visa sig. Efter kriget försämrades emellertid åter Przywaras hälsa samtidigt som han förde ett kringflackande liv, men till sist fann han ett litet hus nära Murnau där han fann ro. Där fortsatte han att skriva böcker och artiklar.

Vid det Andra Vatikankonciliet hade han i stort sett ingen direkt roll, men han hade ett stort indirekt inflytande genom allt han betytt för den tyska katolska kyrkan, dess biskopar, präster, teologer och filosofer. Hans Urs von Balthasar medverkade till att Przywaras samlade verk började ges ut just som Vatikankonciliet samlades.

Hans hälsa försämrades alltmer. Karl Rahner sade 1965 att Przywara visserligen var vid liv, men sjuk och att han mentalt inte hade kontakt med omvärlden. 22 oktober 1972 dog han 82 år gammal.

Vad ville Erich Przywara uppnå

För att förstå Przywara måste vi hela tiden ha i åtanke hur förankrad han var i Augustinus och Thomas ab Aquinos teologi. Båda stod inför svåra utmaningar för kyrkan. Augustinus med rötter i manikeismen förenar Platon och nyplatonismen med kristen tro och Thomas ab Aquino gör Aristoteles filosofi förenlig med kristen tro. Deras utgångspunkt var att människan, Guds skapelse, av naturen längtar och strävar efter Gud sin Fader, utan att för den skull bortse från synden som dock inte utsläckt människans naturliga hemlängtan. Att icke-kristna filosofer, författare, konstnärer... skulle kunna uttrycka denna längtan är alltså inte att förvåna och dessa olika uttrycksformer kan kyrkan förstå och använda som medel att få människor att söka Gud och öppna sig för nåden. Grunden för detta tänkande är att det finns en analogi mellan Skaparen och skapelsen. För Thomas ab Aquino var orsaken till denna analogi kausalitet. Att Gud har orsakat världen genom att han skapat den. Gud finns alltså på ett sätt i allt skapat, men är samtidigt är världen väsensskild från den Gud som finns i allt och överallt.

Denna analogi är utgångspunkten för Erich Przywaras livsverk. Det finns en analogi mellan de moderna kulturyttringarna och Gud. Dessa moderna kulturyttringar studerade och recenserade Przywara särskilt under 20-talets Weimarrepublik. Exempel på företrädare för dessa moderna kulturyttringar som Przywara ägnade så stor uppmärksamhet är Rainer Maria Rilke, Thomas Mann, Wassily Kandinsky, Schoenberg, Picasso, Matisse, Cezanne, Richard Strauss... som han ansåg i sin konst uttryckte människans längtan efter oändligheten som kyrkan inte får ta avstånd från, isolera sig från, utan möta som den mänskliga naturens längtan.

Denna inställning till det moderna var verkligen inte okomplicerad under första halvan av 1900-talet. Katolska kyrkans ledning bekämpade all modernism och förde en isolationistisk politik. Erich Przywara avvisade denna isolationism och menade att filosofer som Schelling, Husserl, Scheler, Buber och till och med Heidegger visserligen inte var katolska företrädare (utom möjligen Scheler under en period), men deras filosofi kunde anses uttrycka en religiös längtan och deras filosofier kunde vara vägen till ett möte med det transcendenta.

Det moderna var enligt Przywara det senaste uttrycket för västerländsk kultur, en kultur som hade sina rötter i "det kristna Europa" och människans naturliga längtan efter det transcendenta. Enligt Przywara råder polaritet mellan det immanenta och transcendenta, men samtidigt analogi.

Påven Pius X sökte stoppa modernismen och hålla den utanför kyrkan bland annat genom den så kallade antimodernisteneden som alla präster och professorer avtvingades in på 1960-talet. Denna ed hotade all katolsk teologisk och filosofisk forskning vid tyska universitet, men den fick inte samma effekt i Tyskland som till exempel i Frankrike. Przywara hade ju aldrig någon universitetsbefattning och kunde arbeta relativt ostört på redaktionen för "Stimmen der Zeit" i München.

Przywara betonade att katolsk kristendom är inkarnational, den förverkligas i levande kulturer. Tron får inte isoleras i total subjektivitet som hos Kant eller till fångelse för känslor som hos Luther. Evangeliet måste förkunnas med hjälp av moderna uttrycksformer. Karl Rahner uttryckte det så att man inte behöver vara modernist eller antimodernist... bara modern.

Den moderna kulturens teolog

Przywara ansåg att det alltid finns ett nära samspel mellan en epoks kulturella yttringar i bland annat politiska och sociala rörelser och epokens metafysiska kärna, den osynliga anden. En tids metafysiska kärna visar sig i den filosofi och teologi som träder fram ur den. Man måste bara ge akt på såväl de kulturella yttringarna som på filosofin och teologin. Det osynliga igenkänns i det synliga. Återigen ser vi här Przywaras analogiska tänkande. Det finns en överensstämmelse, analogi, mellan det osynliga transcendentia och det synliga immanenta. För Przywara var det uppenbart att den moderna kulturen manifesterade en längtan efter Gud. En gudomlig inkarnation i den moderna världen skulle alltså vara möjlig, ja Przywara ansåg att den ägde rum i 1920-talets kulturyttringar som han ingående studerade. Katolska kyrkan får enligt Przywara inte isolera sig från eller avvisa dessa kulturyttringar som ytterst är uttryck för en längtan efter Gud. Kyrkan får inte dra sig tillbaka till medeltidens storhetstid.

1920-talets konst, litteratur och musik innebar ett kairos, opportunitas, en möjlighet och ett tillfälle för den moderna tidens människa att möta Gud, mottaga nåden, kärleken. Detta tillfälle måste kyrkan använda sig av, inte avvisa. Przywara förenade teologi – poesi, Thomas och Rilke. Poesin beskriver det konkreta och bygger en bro mellan det gudomliga och det ändliga. Återigen polaritet och analogi.

Utmaningen att vara katolik

Under och efter första världskriget verkade allt peka på västerlandets undergång, särskilt i Tyskland. Vad hade katolska kyrkan att säga i denna situation och dessutom på ett för människorna begripligt sätt? Detta var Erich Przywaras livsmission. Att kyrkan skulle sluta sig inom sig själv var uteslutet. Det var uppenbart att kyrkan hade lämnat gettomiljön under Bismarcks tid, innesluten av en medelklassens protestantism.

Przywara arbetade som filosof, präst, teolog och journalist på "Stimmen der Zeit". Kyrkan var fri och blomstrade inte minst i förnyelsen av liturgin i benediktinklostren, lekmännen fick alltmer ökad betydelse och dominikanerna hade en stor roll i den tyska katolska kyrkan. I denna svåra tid för Tyskland, med frihetstid för katolska kyrkan, höll Przywara flera viktiga föreläsningar i Ulm 1923 och i Leipzig 1924. I Ulm pekar han på tre viktiga rörelser i Tyskland:

1. Fenomenologin
2. Liturgins förnyelse
3. Ungdomsrörelsen

Fenomenologin innebar för många och absolut för Przywara en befrielse från Descartes och Kants solipsistiska fängelse. Den liturgiska förnyelsen innebar att liturgiska former kan vara samtida, inte enbart medeltida och barocka. Ungdomsrörelsen bröt med den tyska plikt känslan och såg till individen. Den unges självförverkligande är i själva verket en rörelse mot Gud enligt Przywara.

I Leipzig 1924 talar Przywara om en kulturell omorientering inom filosofi, konst, idéhistoria och religion. Han menade att denna omorientering inom det intellektuella livet i Tyskland innebar en immanent rörelse mot det transcendentia, att konst och filosofi ger uttryck för en rörelse mot det

transcendentia utan att direkt ge uttryck åt en transcendental tro. Frågan är om Gud är över oss eller i oss? Eller bådadadera?

Przywaras metod innebar att skaffa sig direkt kunskap om samtida tänkare och konstarter och dessutom se i vilken riktning de rör sig. Till detta ville han undersöka hur de nya filosofierna förhåller sig till grekisk och medeltida filosofi. På detta sätt ville han söka likheter och skillnader mellan samtida filosofier och kristna filosofier och teologier idag och under de senaste århundradena.

Det som utmärkte den tyska filosofin i början av 1900-talet var naturligtvis Husserls fenomenologi, att vårt tänkande präglas av en slags objektivitet, ett erkännande av att människans värld präglas av en slags objektiva sanningar. Detta var ett steg bort från psykologism, idealism och subjektivism. Här såg Przywara en likhet mellan Husserl och den engelske teologen John Henry Newman som höll fram samspelet mellan tro och vetande. Newmans och i viss mån Husserls realism möjliggör att Gud kan vara intimt förknippad med mänskligheten, men samtidigt existera bortom den, över den. Przywara fann här en möjlighet att knyta den nya filosofiska objektiviteten till den samtida katolska liturgiska rörelsen där gemenskapens och sakramentens betydelse kan bli begripliga för en modern tid. Przywara ser alltså fenomenologin som ett symptom på ett sökande efter Gud. Det verkliga och konkreta leder nämligen enligt Przywara till mysteriet, det stora mysteriet om hur allt kan finnas till, existensens mysterium.

I Leipzig håller han även fram det dialektiska förhållandet mellan immanens och transcendens. Vetenskapens framsteg och den enskildes subjektiva upplevelser och erfarenheter tillgodoser inte längre längtan efter det oändliga som Przywara alltid utgår från.

Han sökte en historisk betydelse i all konst, försöken att gestalta det ideala i det konkreta vilket han ser som konstens drivkraft. Detta tyder på en längtan efter Gud, efter det eviga, efter det fullkomliga som dock ständigt avlägsnar sig ju närmare vi kommer det. Allt är en fråga om växelverkan mellan immanens och transcendens.

I en Leipzigföreläsning betonar han att Gud är i den enskilde, i mig, men samtidigt indirekt i samhällsgemenskapen. Återigen en polaritet mellan immanens och transcendens, Platon och Aristoteles. Det kommer alltid att finnas en spänning mellan individ och gemenskap, mellan kyrkan som inre upplevelse och kulturgemenskapen med dess hierarki.

Augustinus och Thomas ab Aquino

Augustinus teologi präglas av en inre strävan efter det goda, Gud. Denna strävan som ofta fäster sig vid det materiella är kärleken. Människan har att välja mellan caritas, den himmelska kärleken och cupiditas, det materiella begäret. Om inte inkarnationen ägt rum vore vi människor förlorade. Vi skulle på grund av synden alltid välja fel. Genom att Gud blivit människa kan människan välja rätt av nåd, välja det verkligt goda. Przywara anser emellertid att en för stark betoning av Augustinus teologi leder till gnosticism, det vill säga att en inre kunskap, gnosis, kan rädda den enskilde.

Przywara vill alltså balansera Augustinus med Thomas ab Aquino som visserligen ser Augustinus som en stor auktoritet, men Thomas för dessutom in Aristoteles i den kristna filosofin och teologin.

Under 1900-talets första hälft dominerades katolska kyrkan av nyskolastiken, nythomismen. Przywara sökte ett alternativ till nyskolastikens tolkning av Thomas ab Aquino. Przywara ansåg liksom

Chenu att Thomas måste förstås utifrån den historiska situation i vilken han verkade och levde. Inte som en författare av eviga sanningar oavsett tid och rum. Przywara var inte ensam, men han såg tydligt skillnaden mellan Thomas teologi och nyskolastikens läroböcker. Han såg att modern filosofi och Thomas kunde belysa varandra. Thomas realism var för Przywara en motpol till Platons idealism. Gud finns i oss och i världen genom att han har skapat allt. Guds närvaro i världen har alltså en kausal grund. Även vår förmåga att förstå världen beror på att världen och vårt förnuft har samma orsak, Gud. En ståndpunkt som borde kunna delas av en ateist som trots allt utgår från att allt, världen och vårt förnuft, har en yttersta orsak, en yttersta grund.

Här ser alltså Przywara en koppling till modern filosofi som hos Husserl, Scheler och till och med Heidegger. Trots att det finns en analogi mellan skapelse och Skapare så är människan i viss mån fri, oberoende av orsaken, Gud, och kan alltså agera självständigt. Människan är trots det friare ju närmare hon är sin Skapare som ju är Friheten. Nåd utesluter alltså inte vår natur, den fullkomnar den, tro utesluter inte förnuftet, den fullkomnar det. Inkarnationen har en gång ägt rum genom Jesus Kristus, men den fortlöper i kyrkan, Kristi kropp. På detta söker Przywara förena Thomas och Augustinus, Platon och Aristoteles, i modern tappning. Thomas och Augustinus blir de poler vi rör oss mellan i våra liv, transcendens och immanens.

Hur filosofin kan tjäna teologin

Som redan nämnts använde sig Przywara av kyrkofäderna och tyska fenomenologer för att förnya den katolska teologin. Som framgår av ordet fenomen sysslar fenomenologin med "något som framträder, visar sig" för vårt medvetande. Fenomenologin söker alltså ordningen för fenomenens framträdande i medvetandet, den är vetenskapen om medvetandets aktivitet. Upplevelsen är ju alltid sann oavsett om den överensstämmer med "verkligheten" hur den nu är. Medvetandeakten kan emellertid enligt Husserl objektivt studeras. Därmed menar Husserl att tilltron till att naturvetenskapen kan avslöja hur verkligheten verkligen är, är naiv. Vetenskapsmannen har inte tillgång till fakta på ett neutralt sätt. Naturvetenskap och matematik beskriver inte en objektiv värld och vardagsvärlden är inte subjektiv. Människan kan inte annat än utgå från den gemensamma vardagsvärlden och hur hon upplever fenomenen i den kan enligt Husserl objektivt beskrivas. Livsvärlden är det centrala för Husserl, ett begrepp som han hämtat från Dilthey. Fenomenologin vill alltså kartlägga livsvärlden och dess regler, grammatik skulle Ludwig Wittgenstein sagt. Det är därför inte konstigt att Przywara ser fenomenologin som en rörelse bort från Descartes solipsism och Kants filosofi mot något mer objektivt. Något mellan idealism och realism. Han försöker alltså skapa en religionsfilosofi genom att föra samman Augustinus och Thomas å ena sidan, å den andra John Henry Newman och fenomenologer som Husserl, men framförallt Scheler. Newman betonar intentionen som inte kommer av logiska överväganden utan av resonerande slutsatser. Var kunde då Przywara hitta en filosofi som kunde göra intuitionens roll för tron begriplig?

Jo just hos den katolske konvertiten Max Scheler, liksom Husserl av judisk börd som så många andra fenomenologer. Scheler såg Gud som "världens mysterium" och för honom öppnas möjligheten till Gudstro genom den faktiska existensen av objektiva värden. Karyl Wojtyła som skrev sin avhandling om Max Schelers etik ansåg att Scheler öppnat en helt ny värld för honom. Scheler hävdade alltså att värden är objektiva även om de bygger på känslor snarare än resonemang. Han ansåg vidare att en person inte är en substans eller ett objekt utan en konkret enhet av handlingar. En person är både ett

individuellt och ett socialt väsen. De flesta människor saknar känslan för högre värden, men alla har tillgång till det de värderar i sitt medvetande.

Med hjälp av Schelers filosofi och Husserls fenomenologi kunde den katolska teologin lämna apologetiken och skapa en modern katolsk religionsfilosofi menade Przywara. Det finns likheter mellan Scheler och Thomas ab Aquino, men också uppenbara skillnader. En intentional handling gentemot ett objekt är för Scheler riktad mot ett objekt i medvetandet, medan för Thomas är objektet verkligt existerande utanför subjektet. Trots denna skillnad innebar Husserls och Schelers filosofier ett stort steg mot objektivitet, bort från den dittills rådande filosofin präglad av subjektivism och idealism. Przywaras tolkning av Scheler och Husserl når dock inte fram till metafysiken och analogin mellan skapelse och Skapare, så det är kanske trots allt ännu inte tal om en ny religionsfilosofi.

Husserls lärjunge och assistent samt efterträdare som professor i Freiburg, Martin Heidegger, presenterar i "Sein und Zeit" enligt Przywara en existentiell antologi som är för sluten i sig själv för att kunna vara en grund för en religionsfilosofi. Mer om detta längre fram.

Varandets analogi

Przywara användande av analogibegreppet är inte nyskolastiskt. All kunskap om religion förutsätter ett mänskligt språk. Detta leder till att Gud endast kan förstås genom analogi. Kanske det till och med är så att all kunskap förutsätter någon form av språk som då skulle vara analogt. Samtidigt verkar vissa kulturers språk förutsätta identitet mellan tecken och det betecknade. Att tala om Gud innebar i alla fall att man använder ett språk härlett från vår erfarenhet av skapelsen och detta förutsätter analogi mellan Skapare och skapelse. Vår skapade natur är intellektuellt så konstruerad (skapad) att den kan dra slutsatser om Skaparen och förstå uppenbarelsen genom analogin Skapare – skapelse.

Przywara drogs till analogin i början av 1920-talet eftersom det var svårt att hålla samman objektivt och subjektivt i religionen. Han såg ingen filosofi eller teologi som kunde visa vägen för katolsk teologi, särskilt inte Martin Heidegger som verkade lämna människan ensam i ändligheten. I analogin Skapare – skapelse såg Przywara en möjlighet till en inkarnationens teologi. Han tolkade analogi som ett mänskligt – gudomligt umgänge, som en inkarnation, som ett samspel mellan gudomligt och mänskligt i Kristus, i ett liv i nåd, i kyrkan, Kristi kropp. Det råder alltså absolut ingen total likhet mellan Gud och människa och inte heller en total olikhet utan en relativ likhet och en relativ olikhet.

Przywara bok "Analogia Entis" kom 1932. Här hänvisar han till det Fjärde Laterankonciliet för att visa att hans väg för katolsk teologi under 1900-talet har en lång tradition: "quia inter creatorem et creaturam non potest similitudo notari, quin inter eos maior sit dissimilitudo notanda".

Analogi innebär för Przywara en slags oscillation utan ände mellan två poler som baseras på kärlek och delaktighet. Härigenom för han samman tro och vetande, nåd och natur. Vi har delaktighet i den gudomliga naturen och på det sättet är Gud allt i allt som Paulus säger. Umgänget med Gud som är möjligt genom analogin är en form av inkarnation, Kyrkan är den inkarnerade. Mänskligheten har en natur som gör det möjligt att röra sig mot en övernaturlig delaktighet och en övernaturlig frälsning.

Analogin gör att det immanenta och det transcendenta förs samman. Gud och skapelse möts oavbrutet i all mänsklig strävan. Analogin inkluderar även korset! Den ändliga naturen rymmer även lidande. Mänsklig frihet rymmer även den lidande och synd. Det råder alltså inte identitet mellan Gud och människa, därav lidandet. Karl Rahner: "Przywara lyckades transformera analogia entis från att vara en trång nyskolastisk term till att bli en grundläggande struktur i vad det innebär att vara katolik". Analogi har genom Przywara blivit en metafysisk princip i gudomligt och mänskligt umgänge som gjort det möjligt att beskriva katolsk kristen tro.

Nåd i liv

Nåden utsläcker som sagt inte vår natur och tron utsläcker inte förnuftet enligt Przywara. Istället är det såsom Thomas ab Aquino betonade, nåden fullkomnar naturen. Genom nåden från den andre Adam framspringer en ny mänsklighet, Kristi kropp, den mystiska kroppen, Kyrkan. Korsfästelsen av Kristus är Guds gåva av sig själv till mänskligheten. Här ser vi dialektiken Gud – skapelse, transcendens – immanens som förverkligas genom andlighet och liturgi.

Det är uppenbart att den främsta källan till Przywaras teologi är Thomas ab Aquino som han ansåg att han kunde sätta i en positiv relation till den moderna tiden. Troligen gick detta för att Thomas själv befann sig i en liknande situation i sin tid.

Analogin är för Przywara en teologisk form samtidigt som den är en filosofisk princip. Den katolska harmonin mellan natur och nåd är ett alternativ till den gudomliga transcendensen i Reformationens teologi och panteismen i idealismen. Samtidigt tog han avstånd från nyskolastiken som skilde människan och nåden åt. Guds existens är inte helt skild från människans natur och existens. Återigen finns det en analogi mellan transcendens och immanens.

John Henry Newman 1801-90

Przywara hade som tidigare nämnts främst tre moderna källor till sin filosofi och teologi; Newman, Husserl och Scheler. För Przywara var Newman en modern Augustinus samtidigt som han i honom fann en viss tysk romantik och Thomas intellektuella tro. Przywara ansåg att Newman presenterade en immanent syntes som han själv sökte. Ett exempel är "fear and love must go together". Przywara jämförde Newman med Scheler redan 1923 och han såg till att Newman översattes till tyska för att introducera honom i Tyskland. Newman måste förstås i sitt historiska sammanhang precis som Thomas. Vad utmärkte då Newman? Polaritet, samspel, intuition, erfarenhetens apologetik, modig öppenhet och djup respekt för traditionen. Samma sak kunde sägas om Przywara. För Przywara är Newmans system ett fullbordande av det som Scheler syftade till, erfarenhet av Gud, höga värden, människans natur och kärlek. Allt detta leder Przywara till att se natur och nåd som en intim enhet. Newman kom att stimulera Przywara att i Tyskland göra det Newman gjort i England, låta det medeltida och moderna mötas i en kontemplativ dialog.

Edmund Husserl 1859-1938

Husserls filosofi har behandlats tidigare så här följer bara några korta kompletteringar som kan vara av betydelse för att förstå Erich Przywara. När Husserl var 17 år konverterade han till luthersk kristendom, en tro som han inte kom att praktisera. Om konversionen var ett led i assimilationen kan vara osagt. Han studerade i Wien för Franz von Brentano, före detta präst, en av Schellings studenter och Sigmund Freuds lärare. 1910 blev Husserl professor i Göttingen och 1916 i Freiburg. Runt sig

samlade han en rad framstående studenter som kom att föra fenomenologin vidare; Adolf Reinach, Hedwig Conrad-Martius, Alexander Koyré, Dietrich von Hildebrand, Johannes Hering, Roman Ingarden, Fritz Kaumann, Martin Heidegger och Edith Stein. Var och en av dessa är värda ett eget studium.

För Przywara innebar Husserls, Schelers och Heideggers fenomenologier tre vägar som ledde till möjligheter att knyta an till äldre filosofier och som dessutom innebar en befrielse från Kants och Descartes mentala fängelse. Åtskilliga av Husserls studenter genomgick en religiös utveckling, inte minst Edith Stein.

Max Scheler 1874-1928

Som ung konverterade Scheler i München till katolska kyrkan. Kanske är han den som mest bidragit till att katolska kyrkan blev en stark kraft i Tysklands kulturella liv efter första världskriget. Han betonade som tidigare nämnts mindre idéer i medvetandet och höll istället fram det objektiva i medvetandets värden, det goda. Intuition och "Wertfühlen" blev det centrala i Schelers fenomenologi. Han visade i Göttingen, bland andra för Edith Stein, att det enbart är religionen som kan göra människan mänsklig. Ödmjukheten och empatin blir fundamentet för moralen. Genom ödmjukheten och empatin kan självet föras mot Gud och erfara en ny uppståndelse. Senare rörde sig Scheler vidare bort från denna kristna form av fenomenologin, men länge präglades han av Johannes och Augustinus teologi om Guds kärlek då människan måste förlora sig själv för att finna livet och därmed Gud. Han prisade under sin klart kristna period den katolska kyrkan som rymde en transcendent och immanent Gud. Från och med 1921 ansåg Przywara att Scheler närmast sig gnosticismen, att Kristi kropp blivit en världsprocess med en slutdestination som Scheler kallade Gud.

Karl Barth 1886-1968

Przywara såg relativt positivt på den protestantiska dialektiska teologin hos Karl Barth, Friedrich Gogarten, Emil Brunner och Paul Tillich. 1926 deltog han i Barths kurser i Münster. Man kanske skulle kunna kalla Przywara för en tidig ekumen.

Barth ansåg att det fanns en principiell motsats mellan evighet och tid, mellan Gud och människa. Uppenbarelsen blir därmed det helt annorlunda. Det gudomliga kan inte vara nedlagt i människans natur. Bibeln och frälsningshistorien är bara analogier till det totalt transcendent Gudsordet. Barth ställer alltså olika ståndpunkter och utsagor mot varandra; dialektik. Att dogmatiskt bestämma uppenbarelsens innehåll blir omöjligt. På en enda punkt kan klyftan Gud - människa överbryggas, i inkarnationen. Någon annan kontakt mellan gudomligt och mänskligt är omöjlig.

Dialektiken har i viss mån tilltalat Przywara, men den analogi som är grunden för Thomas och Przywara avvisar Barth på ett radikalt sätt. Barth kallar till och med analogia entis för ett Antikrists påhitt. Det som en tid på 1920-talet intresserade Przywara för Barth var att hans teologi var ett alternativ till den protestantiska liberalteologin och att den var kristocentrisk. Mellan Przywaras analogi och Barths dialektik finns förvisso beröringspunkter, men även en grundläggande skillnad.

Paul Tillich 1886-1965

Tillich sysslade framförallt med förhållandet mellan teologi och filosofi, uppenbarelse och empirisk verklighet, teologi och kultur. Ämnesområden som verkligen intresserade Przywara. Tillich såg Gud

som varandet självt. Gud har i Kristus ingått i människans existens. Han ansåg att religionen förhöll sig till kulturen som substans till form. Här såg Przywara verkligen möjligheter till ömsesidigt utbyte. Religionen håller inte på att försvinna utan ligger bakom rörelser i nutiden. Allt intellektuellt liv och kulturen står under inflytande av relationen mellan tiden och evigheten. Liturgisk förnyelse och rörelser som socialismen med en eskatologi bottnar i religionens ständiga närvaro.

Det är inte svårt att se likheter mellan Tillichs och Przywaras syn på relationerna mellan religion och kultur. Tillich blev också anklagad för att hans teologi inte var protestantisk, den skilde inte tillräckligt tydligt på Gud och skapelsen.

Leo Baech 1873-1956

Erich Przywara studerade judendomen mycket ingående och deltog i möten med Martin Buber, Herman Cohen och Leo Baech. Efter en diskussion med Martin Buber drog han slutsatsen att en jude inte kan tala om Gud utan att tala om människan. Przywara frågade sig om inte även det omvända förhållandet är sant. Han anknöt även till inkarnationen. I en essä från 1925 "Judentum und Christentum. Zwischen Orient und Okzident" pekade han på en tilltagande marginalisering av judar och katoliker i Tyskland. Särskilt intresserade han sig för Leo Baech, tysk rabbin som hade studerat för Wilhelm Dilthey. Baech försvarade judarnas rättigheter efter 1933 och sändes till Theresienstadt 1943, men överlevde kriget och flyttade till Amerika och senare till London. Han framhöll en internationell judendom som rymde en polaritet mellan mysterium och bud. Fromhet är uppfyllandet av plikter gentemot medmänniskor, medan ritualer riktar sig mot etiken som måste ha en grund i tron på Gud. Judisk tro skulle alltså vara en etisk förnuftig tro. Zionismen trodde han inte på. Israel existerade överallt där det fanns judar. Det behövs ingen särskild judisk stat. Przywara uppskattade naturligtvis polariteten i Baechs teologi mellan skapelse och Skapare, mysterium och lag, mysteriets passivitet och aktivitet för andra människor.

Efter andra världskriget frågade sig Przywara om katastrofen för judarna var en del av den mångfaldiga kollapsen för det kristna Europa. Han fortsatte sina studier av judisk teologi när han förberedde böckerna "Mensch" och "Logos". Bland annat läste han hela Talmud och studerade all klassisk judisk filosofi och teologi.

Edith Stein 1891-1942

Erich Przywara och Edith Stein kom att ha enastående betydelse för varandra. Edith Stein växte upp i Breslau i en troende judisk familj. Hon studerade fenomenologi för Husserl i Göttingen och lade fram sin avhandling om empati "Zum Problem der Einfühlung" 1916. Hon blev Husserls assistent i Freiburg 1916-18. När hon läst Terese av Avilas självbiografi beslöt hon sig för att bli katolik och upptogs i katolska kyrkan 1 januari 1922. Mellan 1923 och 1931 var hon lärare i tyska på dominikansystrarnas Gymnasium i Speyer där hon i stor utsträckning kom att leva ett monastiskt liv.

Det var Dietrich von Hildebrand, en av Husserls lärjungar, som först nämnde Edith Stein för Erich Przywara. Efter 1925 och de följande sex åren träffades de regelbundet och skrev brev till varandra. När Przywara fick kontakt med Edith Stein höll han på att förbereda en komplett utgåva av John Henry Newmans texter som ett led i introduktionen av Newman i Tyskland. Han samarbetade då med Daniel Feuling och Dietrich von Hildebrand. Den senare rekommenderade Przywara att Edith Stein skulle få hand om de mest komplicerade texterna och så blev det. Przywara var mycket nöjd

med hennes översättningar. Detta ledde till att han bad henne översätta Thomas ab Aquinos "Questiones disputatae de veritate". Detta arbete höll hon på med på lediga stunder i Speyer mellan 1925 och 1929. Översättningen präglades av hennes fenomenologiska skolning och fick henne att inse att fenomenologin inte låg fjärran från Thomas filosofi och teologi.

Mellan 1928 och 1932 reste hon runt på föreläsningsturnéer föreslagna av Przywara som förde henne till bland andra platser Ludwigshafen, Heidelberg, Zürich, Salzburg, Rhenlandet och Paris. Vid samma tid rekommenderade Przywara henne att besöka benediktinklostret i Beuron som blev ett andligt hem för henne ända fram till 1933. 1932-33 var hon lärare på den pedagogiska akademien i Münster. 1933 stängs alla akademiska dörrar för judar och Edith Stein blir karmelitnunna i Köln. Efter kristallnatten 1938 flyr hon till Holland och inträder i karmelitklostret i Echt. Efter de holländska katolska biskoparnas protest mot jedeförföljelserna arresteras alla katolska judar inklusive Edith Stein och förs till uppsamlingslägret Westerbork. Därefter transporterades de alla till Auschwitz där alla gasades ihjäl vid ankomsten den 9 augusti 1942. 1998 blev Edith Stein helgonförklarad i Rom och 1999 blir hon förklarad som Europas skyddshelgon tillsammans med den heliga Birgitta och Katarina av Siena.

Vilken betydelse hade denna kvinna för Erich Przywara? Edith Steins översättning av De Veritate värderade Przywara mycket högt i "Stimmen der Zeit". Han hoppades att tysk katolsk filosofi skulle komma att inse att här öppnats en dialog mellan Husserl och Thomas ab Aquino. Översättningen var verkligen en originell konversation mellan medeltida och modern tankevärld. Przywara bad även Edith Stein om råd i sitt arbete med "Analogia Entis", hon fungerade till och med på sätt och vis som Przywaras censor.

Przywara såg även i Edith Stein en analogisk personlighet när det gällde andlighet och intellektuellt liv, en oerhörd feminin receptibilitet och samtidigt fylld av manlig objektivitet. När Husserl fyllde 70 år 1929 skrev Edith Stein en essä i "Festschrift" om Husserl och Thomas ab Aquino. Przywara värderade den oerhört högt, som en enastående konfrontation mellan Husserl och Thomas. Edith Stein menade som Przywara att man med de senaste århundradenas filosofi skulle göra samma sak som Thomas gjorde med Aristoteles. Nämligen ta fram den bestående sanningen så att filosofin utanför kristendomen skulle kunna upptäcka kristendomens grundtankar. Edith Stein var i stor utsträckning självlärd när det gällde Thomas ab Aquino. Przywara hade börjat sina studier med Thomas och Edith Stein med Husserl. Filosofierna möttes i mötet mellan dessa båda personer.

Przywara insåg att Edith Stein inte tillhörde någon särskild skola. Hennes trohet gentemot Husserl, hennes arbete med Thomas, hennes liv i Karmel, hennes deportation och död, det är mer än akademisk skolning i fenomenologi och existentialism.

Martin Heidegger 1889-1976

Här är inte plats att presentera Heideggers filosofi utan enbart att presentera relationerna mellan Przywaras filosofi/teologi och Heideggers filosofi. En kort presentation av Heidegger kan dock vara på sin plats. Martin Heidegger föddes i en katolsk familj i Tyskland och försökte bli jesuit, men lämnar novitiatet för att läsa teologi. Efter några år lämnar han också teologin för filosofin och i Freiburg blir han Edmund Husserls assistent liksom Edith Stein. Andra som han kom i nära kontakt med var filosofen Hannah Arendt, fysikern Werner Heisenberg och teologen Rudolf Bultman.

Heidegger ställer den ontologiska frågan oerhört radikalt. Vad är existens, vad menar vi när vi säger att något finns, existerar, är? Heidegger menade att den grekiska filosofin lett oss helt vilse. Människan är inte något tänkande ting, något självmedvetet. Jaget, självet är inte skilt från den värld det lever i. Vår existens kännetecknas istället av "tillvaro", "dasein". Vi är alltid hos någon, något, i relation till något "sein bei". Det är alltså egentligen inte något jag som står i relation till något utan vår existens utmärks av "sein bei". Allt och alla får existens i relation. Vi möter samma tanke hos Martin Buber.

Heidegger menar att vår existens utmärks av att vara i världen "in-der-welt-sein". Jag är inte ett ting bland andra ting utan genom min existens är jag utkastad i världen, det är detta utkastande som utmärker existensen. Kristendomen gör misstaget enligt Heidegger att uppfatta Gud som något bortom vår värld som vi skulle kunna uppleva.

I det tidlösa nuet, tidlöst i den meningen att någon absolut tid inte finns, ligger den totala friheten. Människans möjlighet till frihet att existera ligger i tidlösheten och obestämligheten, möjligheten att få verklig existens, att vara.

I Heideggers "Nachwort" från 1943 verkar han ha ändrat uppfattning. Där står bland annat: "Av nöden är att varats sanning värnas vad som än må vederfaras människan och allt varande. Offret, förslösandet av människoväsendet, ett förslösande som är upphöjt över allt tvång, uppkommet ur frihetens avgrund in i värnandet av varat för det varande". Varats sanning skall värnas till varje pris. Världen och människan får inte förtingligas. För att värna varat måste vi offra vårt "Menschenwesen" och nå en egentlig tillvaro i ett radikalt omtolkande av varat och tiden. Vi måste offra vår oegentliga existens, oss själva som "jag". Ur friheten är offret sprunget. Detta offer är ett tack till varat för det varande.

Har Heidegger här återvänt till sin katolska tro som gör orden i hans sista intervju 1976 begripliga: "Endast Gud kan rädda oss".

Przywara recenserade Heideggers första skrifter och knöt dessa till Husserl och Scheler. Ändå anser Przywara honom stå långt från Husserl och de flesta andra fenomenologer. Przywara anser att Heideggers filosofi lämnar människan i en tom ändlighet, i ingenting. Det finns ingen plats för religion i Heideggers filosofi. Trots det frågade sig Przywara om Heideggers huvudverk "Sein und Zeit" kunde bidra till en religionsfilosofi. Heideggers "dasein" (tillvaro) innebär ju att människan "är-i-världen", det är vad som är utmärkande för hennes existens. Heideggers filosofi verkar alltså vara totalt immanent, men rymmer frågor som pockar på svar enligt Przywara. Den ensamma människan som utmärks av "redan-i-världen-vara" står inför ett mysterium, Varat!? Heidegger anvisar ingen väg ut, men människan står inför frågan ändlighet - oändlighet. Przywara pekar på inkarnationen som en väg ut ur intigheten, mot extasen, utträdet ur sig själv. Przywara ser Heidegger närmast som arvtagare till Jacob Böhme och Hegel och kom att se med misstänksamhet på teologer och jesuitbröder som använde sig av Heideggers filosofi.

Hans Urs von Balthasar 1905-1988

Balthasar blev jesuit 1929 i Tyskland eftersom orden då ännu var förbjuden i hans hemland Schweiz. Han avskydde nyskolastiken som han var tvungen att genomlida under sina studieår. Han fann dock en oas genom läsandet av Erich Przywaras och Gustav Siewerths skrifter. Siewert var thomist, men

präglad av Heidegger som han studerat tillsammans med i Freiburg. En tid arbetade Balthasar på "Stimmen der Zeit".

1940 upptog han Adrienne Kaegi-von Speyr i kyrkan. Hon var extatiker och mystiker och med henne grundade han en kommunitet vilket ledde till att han lämnade jesuitorden 1950. Hans författarskap var enormt omfattande. Hans källor var framförallt Thomas ab Aquino, Karl Berth, Adrienne Kaegi-von Speyr, Origines, Maximus Bekännaren och Gustav Siewerth. Przywara och Hans Urs von Balthasar hade närmare kontakt med varandra under några kortare perioder, bland annat på "Stimmen der Zeit". Men även på 1950-talet upprätthöll de kontakten.

Balthasar ansåg att Przywara haft en avgörande betydelse för teologin i Tyskland, att han brutit ny mark och att han själv intellektuellt stod i stor tacksamhetsskuld till Przywara. "Przywara var den största ande han fått möta" och 1966 säger han att Przywara ensam ägde det språk i vilket ordet Gud kunde höras utan den oro som vår tid mediokra teologi skapat. Det var framförallt polariteten, dialektiken, i Przywaras teologi som Balthasar uppskattade. Przywara var aldrig eklektiker. Dialektiken, polariteten och analogin syftade alltid till syntes och harmoni för att främja vanliga kristnas självförståelse.

Karl Rahner 1904-1984

Karl Rahner SJ ansåg att Przywara påverkat inte bara individer utan en hel tidsålder. Karl Rahner blev jesuit 1922. Han deltog bland annat i Heideggers doktorandseminarier i Freiburg. Rahner hade kontakt med Przywara, men Przywara påverkade honom i mer allmänna ordalag. I slutet av 1960-talet hade Rahner följt Przywara och hans verk i 40 år! Han ansåg att Przywara lett katolska kyrkan bort från nyskolastiken och antimodernismen till en punkt när kyrkan åter kunde forma en teologi för vår tid. Framförallt menar Rahner att Przywara utvecklade idén om polaritet. Genom hans arbete blev analogia entis inte en smal teknisk filosofisk term utan basen för den katolska verklighetsuppfattningen. Rahner ställer Przywara vid sidan om Pierre Teilhard de Chardin och såg sig själv som Przywaras efterföljare.

Rahner menade som Przywara att rörelser i tiden ytterst söker Gud, det verkliga konkreta leder alltid till mysterium. Om det är svårt att nå Gud så beror det på att han är mysteriernas mysterium, det universella mysteriet. Gud är den mänskliga existensens absoluta mysterium.

Rahner sökte en inkarnational teologi, en transcendental gudomlig närvaro som är aktiv i den konkreta historien. Detta var verkligen Przywaras ståndpunkt. Kristendomens essens är kyrkan och hennes liv enligt de båda teologerna. Kort skulle man nog kunna säga att Rahner för Przywaras teologi vidare till Andra Vatikankonciliet samtidigt som han präglats av Heidegger. Przywara anklagar honom också med flera efterkrigsteologer/filosofier för bristande självständighet och för präglade av Heidegger och Joseph Marechal.

Den kristne och kyrkan

Przywara såg tidigt att framtiden för kyrkan låg bortom nyskolastiken, de medeltida och barocktidens ordnar och universitet. Utmaningen var att vända sig bort från subjektivismen och den nya existentialismen och finna en enhet mellan objektivt och subjektivt, frälsning och tro. Kort sagt att beskriva och använda den primära katolska principen analogia entis, framförallt när det gäller inkarnationen. Polariteten gudomligt – mänskligt är den väg kyrkan måste gå.

Liturgi

Przywara arrangerade liturgiska texter. Han översatte även texter från hebreiska, grekiska och latin som ledde läsaren genom kyrkoåret; *Nuptiae Agni. Liturgie des Kirchenjahrs*. Przywara såg värdet i kyrkofädernas texter, medeltidens arkitektur..., men han ansåg även att historien legitimerar förändringar och variationer i liturgin. Kyrkan får inte bli en kvarleva från en svunnen tid vilket leder till isolering. Kyrkan måste vända sig till den moderna människan på ett för henne begripligt sätt. Det var detta Przywaras hela livsgärning syftade till.

Kyrkan

En katolik tillhör inte en religion, katolicismen, inte till en samling idéer eller teorier utan till en kyrka. Ingen teologisk eller filosofisk skola kan likställas med kyrkan. Kyrkan är inte enbart en transcendental subjektivitet. 1940 publicerade Przywara "*Corpus Christi Misticum*" och använde sig främst av Mannes Kosters OP bok "*Volk Gottes im Werden*" som använde sig av begreppen Kristi kropp, Guds folk som influerade Pius XII, Yves Congar och hans teologi och därmed Andra Vatikankonciliet dokument. Kyrkan är den Helige Andes närvaro, frälsningshistorien, Traditionen. Kyrkan är Kristi kropp som rymmer Den Helige Ande och varifrån Den Helige Ande utgår.

Vaticanum II

Przywara var för sjuk för att kunna spela någon aktiv roll inför eller under Vatikankonciliet. Ändå såg han att i och med konciliet var motreformationen över och kyrkan var inte längre europeisk utan en världskyrka. Johannes XXIII talade om en ny pingst. Przywara: "Nu är den verkliga pingsten för Europa, lämnande Europas Övre Salar för att bli en verklig världskyrka, eller bättre en kosmisk kyrka". Dessa ord påminner om Przywaras ordensbroder Pierre Teilhard de Chardin.

Kommentar

Det är uppenbart att Erich Przywaras religionsfilosofi och teologi har mycket att bidra med än idag i kyrkans möte med den moderna människan. Än idag är subjektivism, idealism och individualism utmärkande för vår kultur och inte minst i den protestantiska formen av kristendom. Przywara anvisade polaritet, dialektik och analogi som väg att nå syntes mellan subjekt – objekt, transcendent – immanent, natur – nåd... Det påminner mycket om det 1900-talets dualitet inom fysiken. Det är stort, men vi måste bortom dualismen till den aspektiva föreställningsvärlden som vi möter i primitiva och forntida kulturer och som även Niels Bohr antydde. Är det möjligt utan att hamna i total relativism?